

Kesinlik Açısından Meşhur Haberlerin Değeri*

Taha Rıdvan AKAY | orcid.org/0000-0001-5333-7297 | taha.akay@deu.edu.tr

Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, İzmir, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/00dbd8b73>

Öz

İslam düşünce tarihinde doğruluk, kesinlik ve gerekçelendirme meseleleri özellikle bazı dönemlerde yoğun bir şekilde ele alınmış, ancak sonraki süreçlerde bu konulara yönelik ilgi belirgin şekilde azalmıştır. Günümüzde yürütülen birçok tartışmanın temelinde bilgi sorununa dayanıyor olması, aslında bu meselelerin yeniden ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Nitekim bilgiye ulaşma yollarından biri olan haber, İslam epistemolojisinin en tartışmalı konularından biridir. Bir rivayetin haber değerini tespit etmek, aynı zamanda onun epistemik statüsünü ortaya çıkaracak; bu sayede dinî bilginin en önemli parçalarından biri olan hadis rivayetlerinin objektif kriterler çerçevesinde değerlendirilmesine imkân sağlayacaktır. Bu durum, sadece hadis ilmi açısından değil, kelâm ve usûl-i fıkıh gibi disiplinler için de merkezi bir önem taşımaktadır. Hadis rivayetlerinin İslâmî epistemoloji bağlamında temellendirilme çabası, özellikle hicrî dokuzuncu asırda yaşamış olan İbn Hacer el-Askalânî'nin *Nüzhetu'n-nazar* adlı eserinde açıkça görülebilir. Onun yaptığı tanımlamalar ve tasnifler, rivayetlerin haber değeri üzerinden bilgi değeri kazanma sürecine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Bununla birlikte, klasik dönemde hadislerin imânî ve amelî alanlardaki bilgi değerine ilişkin epistemolojik tartışmalar sistematik bir çerçevede tam anlamıyla yerleşmemiştir. Bu sebeple rivayetlerin güvenilirliğini, bağlayıcılığını ve özellikle itikadî konularda ne ifade ettiğini sistematik olarak belirleme çabaları çoğu zaman sınırlı ve dağınık kalmıştır. Modern dönemde bu eksikliği gidermeye yönelik bazı önemli çalışmalar yapılmıştır. Hansu'nun *Mütevâtir Haber* adlı eseri ile Koçkuzu'nun *Haber-i Vâhidlerin İtikâdî ve Teşrî Değeri* başlıklı çalışması, klasik literatürde eksik kalan birçok hususu ele alarak konunun yeniden sistematik biçimde tartışılmasına katkıda bulunmuştur. Ancak, mütevâtir haber kategorisine girmemekle birlikte sağlam isnad zincirlerine dayanan ve İslam düşüncesinde “meşhur haber” olarak bilinen rivayetlerin bağlayıcılığını ortaya koyma meselesi, halen tartışmaya açık alanlardan biri olarak önemini korumaktadır. Zira bu tür haberlerin hangi ölçüde bilgi değeri taşıdığı hem itikadî meselelerde hem de şer'î hükümlerin belirlenmesinde doğrudan belirleyici bir rol üstlenmektedir. Bu makale, kesinlik mefhumu çerçevesinde kelâm, usûl-i fıkıh ve hadis disiplinlerinin genelde “haber”, özeldense “meşhur haber”in epistemik değeri hakkındaki yaklaşımlarını konu edinmektedir. Çalışmanın amacı, yapılan haber tasnifleri arasındaki farklılıkları ve yaklaşım biçimlerini ortaya koymak; bu çerçevede özellikle “meşhur haber”in bilgi değerine ilişkin değerlendirmeleri kısa analizlerle inceleyerek, rivayetlerin özellikle itikadî ve amelî alanlardaki bağlayıcılığını daha bütüncül bir çerçevede irdelemektir. Böylelikle hadis rivayetlerinin yalnızca sıhhat yönünden değil, hüküm çıkarma ve iman alanındaki bilgi değeri açısından da nasıl değerlendirilebileceği tartışmaya açılmakta ve

disiplinler arası bir yöntem önerisi geliştirilmesi hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Epistemoloji, Haber, İsnâd, Meşhur.

Atıf Bilgisi

Akay, Taha Rıdvan. “Kesinlik Açısından Meşhur Haberlerin Değeri”. *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 9/2 (Aralık 2025), 291-314. DOI: 10.64270/kider.1785851

Geliş Tarihi	17.09.2025
Kabul Tarihi	01.11.2025
Yayın Tarihi	27.12.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme * Bu çalışma, yazarın Dr. Öğr. Üyesi Abdülkadir Palabıyık danışmanlığında Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde hazırlamakta olduğu doktora tezinden üretilmiştir. Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanması, yazımı ve değerlendirilmesi süreçlerinin hiçbir aşamasında yapay zekâ tabanlı herhangi bir araç, yazılım veya uygulamadan yararlanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemlerine, akademik etik ilkelere ve yayın etiği kurallarına uygun olarak özgün biçimde oluşturulmuştur.
Yapay Zekâ Kullanımı	kider@kocaeli.edu.tr
Etik Bildirim	Yapıldı – Turnitin
Benzerlik Taraması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Çıkar Çatışması	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Finansman	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. Bu dergide yer alan yazılarda ifade edilen görüş ve değerlendirmeler, yazarlarının kişisel fikirlerini yansıtır; derginin kurumsal görüşü olarak kabul edilemez. Makale içeriklerinin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tümüyle yazarlara aittir; dergi editörleri ve yayın kurulu bu konuda herhangi bir sorumluluk üstlenmez.
Telif Hakkı & Lisans	Kocaeli Üniversitesi.
Yayıncı	

The Epistemic Value of Mashhūr Reports in Terms of Certainty*

Taha Rıdvan AKAY | orcid.org/0000-0001-5333-7297 | taha.akay@deu.edu.tr

Res. Asst., Dokuz Eylül University Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences,
İzmir, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/00dbd8b73>

Abstract

Throughout the history of Islamic thought, truth, certainty, and justification have been addressed intensively, particularly during specific periods. However, interest in these topics has significantly diminished in subsequent eras. The fact that many of today's debates are based on the problem of knowledge actually necessitates a reexamination of these issues. Indeed, *khabar* (report), one of the ways of accessing knowledge, is one of the most controversial topics in Islamic epistemology. Determining the epistemic value of a report not only establishes its status as knowledge but also provides a framework for assessing *ḥadīth* reports—one of the most essential components of religious knowledge—according to objective criteria. This is of central importance not only for the science of *hadīth*, but also for disciplines such as *kalam* and *usul al-fiqh*. The effort to ground *hadīth* narrations within an Islamic epistemological framework is clearly evident in the work *Nuzhat al-Nazar* work by Ibn Hajar al-Asqalani, who lived in the ninth century AH. His definitions and classifications offer significant insights into how transmitted reports acquire epistemic value. However, epistemological debates regarding the informational value of *hadīths* in the classical period, in terms of faith and practice, were not fully established within a systematic framework. For this reason, efforts to systematically determine the reliability and binding nature of narrations, mainly what they signify in matters of belief, have often remained limited and scattered. Some important studies have been conducted to address this deficiency in the modern era. Hansu's work titled *Mütevatir Haber* and Koçkuzu's study titled *Haber-i Vâhidlerin İtikâdî ve Teşrî Değeri* have contributed to the systematic reexamination of the subject by addressing many issues that were lacking in classical literature. However, the issue of establishing the binding nature of narrations known as "famous reports" in Islamic thought, which are based on reliable chains of transmission but do not fall into the category of *mutawatir* reports, remains an important area of debate. This is because the extent to which such reports carry informational value plays a decisive role in matters of belief and determining legal rulings. This article examines the approaches of the disciplines of *kalam*, *usul al-fiqh*, and *hadīth* to the epistemic value of "*khabar*" in general and "*al-khabar al-mashhūr*" in particular within the framework of the concept of certainty. The study aims to reveal the differences and approaches between the classifications of reports made; within this framework, it seeks to examine the assessments of the informational value of "well-known reports" through brief analyses, thereby exploring the binding nature of narrations in the doctrinal and practical spheres within a more comprehensive framework. Thus, the study opens up a discussion on how *hadīth* narrations can be evaluated in terms of their authenticity and informational value in the

areas of ruling and faith, and aims to develop an interdisciplinary methodological proposal.

Keywords: Hadīth, Epistemology, Khabar, Isnād, Mashhur.

Citation

Akay, Taha Rıdvan. "The Epistemic Value of Mashhur Reports in Terms of Certainty". *Kocaeli Theology Journal* 9/2 (December 2025), 291-314. DOI: 10.64270/kider.1785851

Date of Submission	17.09.2025
Date of Acceptance	01.11.2025
Date of Publication	27.12.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	* This study is derived from the author's doctoral dissertation being prepared at the Institute of Social Sciences, Dokuz Eylül University, under the supervision of Assist. Prof. Dr. Abdülkadir Palabıyık. This study does not require ethics committee approval, as the data used were obtained through a literature review and published sources. It is hereby declared that scientific and ethical principles were observed during the preparation of the study, and all referenced works are duly cited in the bibliography. No artificial intelligence-based tools, software, or applications were used at any stage of the preparation, writing, or evaluation of this study. All content was produced solely by the author(s) in accordance with established scientific research methods, academic integrity standards, and publication ethics.
Use of Artificial Intelligence	
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	kider@kocaeli.edu.tr
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 . The views and opinions expressed in the articles published in this journal are solely those of the authors and do not reflect the official position of the journal. The authors bear full scientific and legal responsibility for the content of their articles; the editors and the editorial board assume no responsibility in this regard
Copyright & License	
Publisher	Kocaeli University.

Giriş

Metafizik, mantık, psikoloji, ahlak ve estetik gibi felsefenin ana başlıklarından biri olarak kabul edilen bilgi felsefesinde (epistemoloji);¹ doğruluk, gerekçelendirme, bilginin sınırları gibi meseleler ele alınmaktadır.² Haber, batı felsefesindeki bilgi kuramının önemli başlıklarından biri olan bilginin kaynakları altında sayılmaz. Fakat bilginin taşınma işlevini yansıttığının yanı sıra bilginin türleri, doğruluğu ve kaynağı yönünden, haberin bilgi felsefesiyle ilişkili olduğu söylenebilir. Öte yandan epistemoloji alanında bilginin mümkün olup olmadığı, sınırları ve dayanması gereken temel ilkeler uzun süredir tartışma konusu olmuştur.³ Bu durum bilgi kaynaklarının sadece duyular ve akılla sınırlandırılmasının diğer düşünce sistemlerinde de sorunlu olduğunu göstermektedir. Bilimsel faaliyetlerin, yapan kişi dışındaki insanlar için ön kabul haline gelmesi, aynı araştırma ve deneylerin tekrar tekrar yapılmaması en azından deneylerin bizzat şahidi olmayan kişi için kesinlik ve gerekçelendirme sorununu doğurmuştur. Bu durum, bilginin elde edilmesinde tanıklığın, şahitliğin, râvînin ve haberin önemini artıran temel bir etken olarak ortaya çıkmaktadır.

Modern dönem epistemolojisinde bilginin kaynaklarıyla ilgili akımlar arasında rasyonalizm, ampirizm, sezgicilik ve inşacılık bulunmaktadır. Bu akımların herhangi birinde haberin bilginin kaynakları arasında yer almaması makul bir yaklaşım olarak görünmemektedir. Günümüzde ağırlıklı olarak deneyciliğin ön plana çıkması, bu akımın temel sorunlarından birini ortaya koymaktadır: Bilgiye doğrudan sahip olabilecek kişi sayısı, yalnızca deneyleri bizzat gerçekleştirebilenlerle sınırlıdır. Öte yandan ister akılcılık ister sezgicilik olsun, bilginin ikinci bir şahıs açısından ifade ettiği anlam, büyük ölçüde bilginin taşındığı haberle bağlantılıdır. İnşacılık yaklaşımı ise ikinci temel probleme işaret etmektedir. Bu yaklaşımda bilgi, nesnel bir gerçekliği yansıtmak yerine, bireylerin mevcut veriler üzerinden inşa ettiği bir süreç olarak görülür. Dolayısıyla bilgi; beşerî algıya, uzlaşma ve sosyal deneyime bağlı olarak şekillenmektedir.⁴ Bunun yanı sıra İslam dışındaki düşünce sistemlerinde, özverili isnad tenkid ve tahlili ile güçlendirilmiş bir rivayet kültürü örneğine sahip olunmaması, haberin onların nezdinde ayrıca bir bilgi kaynağı olarak nitelendirilmesini güçleştirmektedir.⁵ Bununla birlikte, pratikte ve genel olarak bilginin elde edilmesinde haber, hâlâ en temel ve yaygın kaynaklardan biri olarak önemini korumaktadır.

Bilgi kaynağı olarak habere dair bu paradigma farklılığını dikkate aldığımızda, mütevâtir haberin kesin bilgi sağladığı yönündeki genel kabulün yanında, âhâd ve özellikle meşhur haberlerin bilgi değeri etrafında önemli tartışmaların ortaya çıktığı görülmektedir.

¹ Kazimierz Adjukievicz, *Felsefeye Giriş* (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1994), 12.

² Ahmet Cevizci, *Bilgi Felsefesi* (İstanbul: Say Yayınları, 2020), 9.

³ A. Kadir Çüçen, "Modern Epistemolojinin İki Geleneği", *Çağdaş Epistemolojiye Giriş*, ed. Nebi Mehdiyev (İstanbul: İnsan Yayınları, 2021), 49.

⁴ Cevizci, *Bilgi Felsefesi*, 68-80.

⁵ Hüseyin Hansu, *Mütevâtir Haber* (Van: Bilge Adamlar, 2008), 34.

Bu çalışma, söz konusu tartışmalarda özel bir yere sahip olan meşhur haberlerin kesinlik derecesini ele almakta ve klasik dönemde yapılan haber tasnifleri ile yaklaşım biçimleri ışığında bu rivayetlerin epistemik değerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda çalışmada öncelikle kesinlik mefhumu ve derecelendirilmesi üzerinde durulmuş, haber teorisinin hadisler açısından taşıdığı önem ortaya konmuş, ardından haber çeşitleri ve klasik dönemde kelâm, mantık ve hadis ilimlerinde ortaya çıkan tasnifler karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Son aşamada ise meşhur haberin epistemik statüsü ele alınarak, onun reddi hâlinde doğabilecek itikadi ve amelî sonuçlar tartışmaya açılmıştır. Böylece meşhur haberlerin bilgi değeri konusunda klasik literatürde ortaya çıkan farklı yaklaşımlar daha açık bir biçimde görünür kılınmaya çalışılmıştır.

1. Kesinlik Açısından Bilgi

Gerek İslam düşüncesinde gerekse modern epistemolojide bir bilginin değerini tayin eden en temel ölçüt, onun kesinlik derecesidir. Bilgi, zannî ve kat'î başta olmak üzere farklı seviyelerde tasnif edilmiş; haberin epistemik statüsü de bu çerçevede değerlendirilmiştir. Özellikle İslamî ilimlerde, haberin kesinlik ifade edip etmemesi, onun inanç veya amel alanında bağlayıcılığını doğrudan etkilemiştir. Zira madde olarak bilginin inanç veya amel ifade etmesi yönünden hüküm verilmesi için delil içindeki epistemik değeri önem taşımaktadır. Dolayısıyla haberin bilgi değeri, delille ulaşılabilecek yeni hükmün⁶ bağlayıcılığını ortaya çıkaracaktır.

Bilgi değeri, bilginin gerçeğe uygunluğu ve kişide oluşturduğu idrak açısından epistemik seviyeyi temsil etmektedir.⁷ Aynı anlamda kullanılan kesinlik değeri ifadesi, yakînî ve yakîn seviyesine ulaşamayan bilgi seviyelerini de içine alan kapsamlı bir manaya sahiptir. Kelimenin kökü olan “kesin” anlamındaki yakîn, “herhangi bir şüpheyle giderilemeyecek ve gerçeğe uyumlu olan inanç” şeklinde tarif edilen bilgi anlamına gelmektedir.⁸ Bu bakımdan bilgi ve kesin (yakîn) kavramlarının farkına dikkat edildiğinde; yakîn şüphenin, bilgi ise cehaletin zıddı olarak tarif edilmiştir.⁹ Buna göre yakîn, kişide oluşan bilginin idrak seviyesine işaret etmesi bakımından bilginin bir türü olarak kabul edilebilir.

Zihinsel faaliyet sürecinin en üst düzeyi anlamındaki kesin bilginin merkezinde bulunduğu seviyelere¹⁰ dair hem klasik hem modern dönemde birbirine benzer çeşitli

⁶ Delîl, “doğru bir düşünce gerçekleştiği takdirde, -bizde bilgisi zorunlu olarak bulunmayan- medlûlün bilgisine kendisiyle ulaşmamızın mümkün olduğu araçtır” şeklindeki tanımı için bk. Ebûbekir el-Bakîllânî, *el-İnsâf* (Kahire: Dâru't-Tevfik en-Numûzeciyye, 2000), 15.

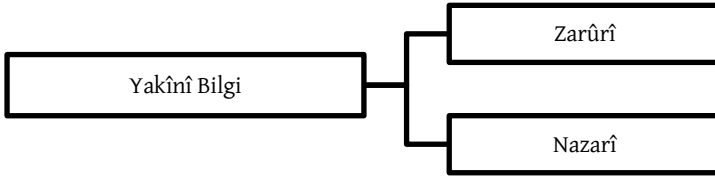
⁷ Burada bilgi değeri ifadesinin, bilgi ve ahlaki anlamdaki değer kavramlarından farklı olduğuna dair bk. Hilmi Ziya Ülken, *Bilgi ve Değer* (Doğu Batı, 2016), 197.

⁸ Murtezâ ez-Zebîdî, *et-Tâcu'l-arûs*, thk. Abdülkerim Azbâvî (Kuveyt: Turâsu'l-Arabî, ts.), 36/300.

⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1984), 6/4964.

¹⁰ Ebû Nasr Fârâbî, *Şerâ'itu'l-yakîn*, çev. Mübahat Türker Küyel (Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1990), 55.

sınıflandırmalar yapılmıştır. Bu sınıflandırmalarda daha sade ayrımlara gidildiği gibi birçok ara düzeyin eklendiği tasnifler de bulunmaktadır. İslam mantık tarihinde delillerde kullanılan tasdîkî bilgiler, doğruluk değeri bakımından ilk defa ayrıntılı şekilde Fârâbî (ö. 339/950) tarafından *Kitâbü’ş-Şifâ*’nın *el-Burhân* kitabında tasnif edilmiştir.¹¹ Onun yakînî bilgiyi zarûrîyle eş değer görmesine karşın Kutbüddin er-Râzî (766/1365) ve Tehânevî (ö. 1158/1745) gibi sonraki dönem alimleri, “kendisiyle yakînî tasdîkin elde edildiği hükümlerin” zarûrî veya nazarî¹² olabileceğini belirtmişlerdir. Buna göre yakîn, zarûrî ve nazarî bilgiyi kapsayan üst ana kavram olarak kabul edilmiştir.¹³ Nitekim kişide oluşan bilgi, zarûrî olarak idrak edilse de bu bilgilerin kullanıldığı akıl yürütmelerin sonucunda elde edilen kesin bilgi de nazarî bilgi kapsamına girmektedir.

Mantık ilmini İslâmî ilimlere uygulayan en etkili ilk kelam alimi olarak Gazzâlî (ö. 505/1111),¹⁴ geçerli bir akıl yürütmede (kıyas) elde edilmek istenen sonuca göre öncüllerin yakînî ya da zannî olabileceğini belirtir. Ona göre kesin bilgi isteniyorsa yakîn öncüller kullanılabilirken, içtihadî bilgi isteniyorsa zanni öncüller yeterlidir. Gazzâlî “idrak mertebeleri” olarak nitelendirdiği kesinlik seviyelerini üç düzeyde ele almış¹⁵ ve mutlak yakînin anlaşılabilmesi için kişinin bir yargıyı (tasdîkî ilmi) kabul ettiğinde nefiste oluşan üç halin farkını kavramak gerektiğine dikkat çekmiştir.¹⁶

1. Yakîn: Kişinin kesin olarak inandığı, bununla birlikte hata ve yanılma gibi ihtimallerin olmadığını bildiği idrak seviyesidir.

2. Kesin İnanç (el-İ'tikâdu'l-câzim): Yakîndeki gibi kişinin kendisinde bulunan tasdîkî bilgiye şüphe duymadan kesin olarak inandığı halde, bir peygamber veya çok güvenilir bir alim tarafından kendisine zıt görüş nakledilse, kalbinde şüphe belirecek idrak seviyesidir.

¹¹ Ali Durusoy, “Yakîniyyât”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2013), 43/273.

¹² Zarûrî kelimesi, mantık, felsefe ve kelâm gibi ilimlerde, herhangi bir zihnî çaba harcanmadan kendiliğinden ortaya çıkan tasavvur, bilgi veya hüküm anlamında kullanılır. Bu bağlamda nazarî bilgi ise kıyas, istidlâl ve istikrâ gibi yöntemlerle zihnî gayret sonucunda elde edilen bilgiyi ifade eder. Bk. Ali Durusoy, “Zaruri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/144.

¹³ Kutbüddin Râzî, *Tahrîru'l-kavâidu'l-mantikiyye* (Menşûrât Beydâr, 2005), 460; Muhammed Ali et-Tehânevî, *Keşşâfü istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, ed. Ali Dahrûc (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1996), “yakîn”, 2/1813.

¹⁴ Mustafa Çağrırcı, “Gazzâlî”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1996), 13/495.

¹⁵ Gazzâlî'nin bu tasnifi geniş ölçüde İbn Sînâ'dan aldığı ve sonraki mantıkçılarda da bazı küçük farklarla benimsendiğine dair bk. Necip Taylan, “Bilgi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/160.

¹⁶ Ebû Hâmid Gazzâlî, *Mihakku'n-nazar* (Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2016), 111-115.

Gazzâlî'ye göre bu inanç düzeyine Müslüman, Yahudi veya Hristiyanların pek çoğunda rastlanılmaktadır.

3. Zan: Kişinin doğruladığı bir yargıyı kabullenmekle birlikte zıddına ihtimal verdiği idrak seviyesidir. Verilen bu ihtimalin seviyesine göre zannın dereceleri değişmektedir.

Gazzâlî'den tam bir asır sonra pek çok ilimde temayüz etmiş olan Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), öncelikle tasavvur ve tasdikî¹⁷ her birini bedîhî-kesbî şeklinde kısımlara ayırmış, ikinci olarak tasdikî bilgiyi kesinlik açısından tasnif etmiştir. Bu tasnife göre bedîhî bilgileri, kesin (cezm) tasdikî bilgilerin yalnızca bir yolu olarak görmektedir. Bedîhî bilgilerin dışında kesin bilgi veren başka sınıfların da olduğunu kabul eden Râzî, zarûrî bilgi altında sayılan diğer bilgi türlerini¹⁸ bedîhî seviyesinde görmediği anlaşılmaktadır.¹⁹ Râzî'nin tasdikle ilgili ikinci tasnifi kesinlik hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Genel anlamda kesin ve kesinlik derecesine ulaşamayan tasdikî bilgileri Gazzâlî'den farklı olarak üç yerine iki kısımda ele alan Râzî, tasdikleri şu şekilde sıralar:²⁰

1. Kesin (et-Tasdîku'l-câzim):

- Cehli mürekkebe olarak da isimlendirilen²¹ ve gerçeğe mutabık olmayan kesin tasdik.
- Mukallidin imanı gibi sadece taklide dayalı olsa da gerçeğe mutabık kesin tasdik.
- Ateşin yakması ve güneşin doğması gibi beş duyu organıyla idrak edilen kesin tasdik.
- Bir yargının hem doğru hem yanlış olamayacağı gibi aklın bedîhîyyâtından elde edilen kesin tasdik.
- Delilden elde edilen kesin tasdik.

2. Kesinliğe ulaşamayan (et-Tasdîk lâ me'a'l-cezm):

- %50'nin üzerinde olduğu "zannî" bir hükmün verildiği tasdik.

¹⁷ Tasavvur, müfred bir mananın zihinde tasarlanması, kurulması, düşünülmesidir. Tasdik ise bir konu hakkında verilen karar ve hükümdür. Dolayısıyla kesinlik dair tasnifler hükmün verildiği tasdik kısmında söz konusu olabilir. Bk. Mahmut Kaya, "Tasavvur", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/126; Ebû Nasr Fârâbî, *Kitâbu'l-burhân*, çev. Ömer Türker - Ömer Mahir Alper (İstanbul: Klasik Yayınları, 2012), 1.

¹⁸ Zarûrî bilgi; bedîhiyyât, Müşâhedât, fitriyyât, mücerrebât, mütevâtîrât ve hadsiyyât olmak üzere altı kısımda ele alınmıştır. Bk. Mustafa Çağrı, "Zarûriyyât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013).

¹⁹ Fahreddin er-Râzî, *Me'âlimü usûli'd-dîn*, çev. Muhammet Altaytaş (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 43-45.

²⁰ Râzî, *Me'âlimü usûli'd-dîn*, 43-45.

²¹ Bir kimsenin bilinebilecek bir hususta bilgisiz kalması cehl-i basît, bir şeyi olduğundan başka türlü tasavvur etmesi ya da yanlış bilmesi ise cehl-i mürekkebe olarak adlandırılır. Bk. İbrahim Kâfi Dönmez, "Cehâlet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1993), 7/220.

b. Cehl-i basît olarak da adlandırılabilir, ispat ve nefy yönünde tercihin oluşmadığı ve %50 eşit görüldüğü “şekk” (şüphe) veya bilmeme durumu.

c. İdrakın yanlış yönde ağır bastığı ve gerçeğe uygunluğun %50'nin altında olduğu “vehim” durumu.

Râzî'nin bu tasnifinden anlaşıldığı üzere kesinliğe ulaşamayan durumlardan zanda kesin olmasa da bir hüküm veya tasdik bulunmasına karşın, şekk ve vehimde bu durum söz konusu değildir. Şekk, ispat ve nefy tarafında kararsız olma; vehim ise ondan daha belirsiz bir nevi hatalı bir kuruntudan ibaret kabul edilebilecek bir mertebedir. Sonuç olarak şekk ve vehimde gerçek anlamda bir kanaat oluşmadığı halde zanda doğruya yakın belirli bir kanaat ve tasdik bulunduğuna dikkat çekilmelidir.

Gazzâlî ve Râzî'den farklı olarak Cürcânî (ö. 740/1340), kişide oluşan idrak seviyeleri veya gerçeğe mutabık olma durumuna göre kesinlik seviyelerini doğrudan ele almamıştır. Bununla birlikte yeni bir hükme götüren delillerde kullanılan öncülleri kat'î ve zannî olmak üzere iki kısımda incelemiştir. Gazzâlî'ye benzer şekilde kat'î önermelerin kat'î delillerde, zannî önermelerin ise zannî delillerde (emâre) kullanıldığını kaydetmiştir. Cürcânî, “gerçeğe uygun olup aksinin imkânsız olduğuna inanmak” şeklinde tanımladığı kesinlik (el-yakîniyye) düzeyindeki öncülleri yedi başlık altında sınıflandırırken, yalnızca emâreye dayalı olanları ise dört ayrı kategoriye ayırmıştır:²²

1. Kat'î öncüller: Cürcânî burada yedinci olarak vehmiyyâtı da ekleyerek zarûrî bilginin kısımlarını saymıştır.

2. Zannî öncüller: Müsellemler, meşhurlar, makbuller ve karînelerle birlikte olanlar.

Molla Fenârî (ö. 834/1431) Hanefî ve mütekellimin metodlarını birleştirerek karma bir metodla kaleme aldığı *Fusûlu'l-bedâiy'* adlı fıkıh usulü eserinde²³ mantıkçılara benzer şekilde bilgi sanatlarını işlediği bölümde kesin bilgi konusunu ele almaktadır. Burada beş sanattan yalnızca burhanda kullanılan öncüllerin kesin bilgi ifade ettiğini -hitabet, cedel, şiir ve safsata gibi- diğer delil türlerindeki öncüllerin ise en fazla zan veya itikad sağlayabileceklerini belirtir. Zan ve itikadın güçlü bir delil karşısında bozulacağını savunan Molla Fenârî, kesin bilgi ifade eden burhanın öncüllerinin ise yedi sınıfta ele aldığı zarûriyyâtta oluştuğunu savunmuştur. Bu durumda Fenârî'nin düşüncesi Gazzâlî ile oldukça uyumlu gözükmektedir.²⁴

Filozofların bilgiye dair “Kesinlik ifade etsin veya etmesin bir tasavvur veya bir tasdik idradidir” tanımını bazı düşünürler “kesinlik arzeden tasdik” şeklinde daraltmıştır.²⁵ Böylece “idrak”ın psikolojik anlamda bir duyu algısından ziyade epistemolojik bir kavrama

²² Seyyid Şerif Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, çev. Ömer Türker (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 1/423-429.

²³ Hakkı Aydın, “Fusûlü'l-bedâiy'”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1996), 13/230.

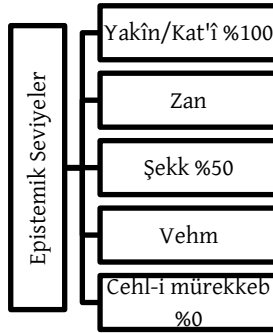
²⁴ Şemseddin Muhammed Molla Fenârî, *Fusûlü'l-bedâiy'* (Beirut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006), 1/61-62.

²⁵ Tehânevî, *Keşşâfî istilâhâtî'l-fünûn ve'l-ulûm*, “ilim”, 2/1219.

olayı olduğuna da işaret edilmiştir.²⁶ Buna göre kesinlik, bilginin kişide oluşturduğu epistemolojik kavrama düzeyini temsil etmektedir. Nitekim bilginin epistemik değerine dair görüşlerini irdelediğimiz kelimeler ve İslam felsefesi alanındaki bilginlerin tümüne baktığımızda, söz konusu değerlerin belirlenmesinde, konu başlangıcında da ifade ettiğimiz üzere iki ana yön dikkat çekmektedir:

1. Kişideki idrak seviyesi (psikolojik kavrama düzeyi)
2. Gerçeğe mutabık olma durumu

Epistemik seviyelendirmede genel olarak iki yönü birlikte değerlendiren alimlere karşın, iki yönün bağımsız düşünülmesi durumunda, epistemik seviyelendirmenin inanç boyutunda ciddi sonuçlar doğurma potansiyeline sahip olduğu açıktır. Nitekim kişide oluşan psikolojik algı veya kavrama düzeyinin tek başına objektif bir şekilde herkes için geçerli bir durum arz etmesi mümkün görünmemektedir. Her ne kadar bu ikisinin birbirinden ayrılmasının mümkün olmadığı düşünülse de Gazzâlî gibi bazı alimlerin meseleyi psikolojik algı mertebesi şeklinde ele alması,²⁷ konunun yalnızca kişisel ve subjektif temelde yürüdüğü zannını uyandırmaktadır. Halbuki Gazzâlî'nin de bu idrak seviyelerini müstakil ve asılsız düşünmediği açıktır. Zira ona göre de delillerde kullanılan bilgilerin kaynakları bulunmaktadır.²⁸ Bu bilgi türleri de gerçeğe mutabık olma durumundan soyutlanmış değildir. Meselenin daha sağlıklı anlaşılması için yapılan tasniflerden hareketle bu iki yön dikkate alınarak epistemik seviyeler genel anlamda şu şekilde sınıflandırılabilir:

Tabloya göre bireyin tasdîki yakîn düzeyine ulaşmadığında, bilgiye dair farklı ihtimaller ortaya çıkar ve kişinin o bilgiye yaklaşımındaki epistemik mertebeyi belirler. Bu düzeylerin her biri psikolojik algıyla birlikte bilginin gerçeğe mutabık olma durumunu da içermektedir. Öncelikle tek başına kişide oluşan algı, bilginin epistemik değerini öznel bir deneyime dayandırır. Buna göre bir bilginin değeri, bireyin o bilgiye ne kadar kesinlik, zan, şüphe veya vehim ile yaklaştığına bağlıdır. Fakat epistemik değerde asıl belirleyici olan

²⁶ Taylan, "Bilgi", 6/157.

²⁷ Gazzâlî, *Mihakku'n-nazar*, 112.

²⁸ Gazzâlî, *Mihakku'n-nazar*, 116-122.

yalnızca bu öznel kanaat değil, “gerçeğe mutabık olma” durumudur. Zira nefis bir bilgiyi kat’î bir inançla kabul etse bile, eğer hakikate uygun değilse, o bilgi epistemik seviyenin en altına yerleştirilir. İslam düşünce geleneğinde *cehl-i mürekkeb* olarak isimlendirilen²⁹ bu durumda kişi hem yanlış bilgiye sahiptir hem de bu yanlışlığın farkında olmaksızın onu doğru kabul etmektedir. Bu bağlamda İslam epistemolojisinde bilgiye dair nesnel ölçütlerin varlığı esas alındığı söylenebilir. Sofistlerin aksine, kesin bilgiye ulaşmanın mümkün olduğunu savunan İslam âlimleri, bu nesnellığı sağlayan bilginin edinme yollarını üç ana başlık altında toplamıştır:³⁰

1. Sadık haber
2. Sağlam duyular
3. Akıl (Bedîhî/Nazarî)

Bu kaynaklar sayesinde bilginin yalnızca öznel bir kanaate dayanması engellenmiş, aynı zamanda objektif olarak sınanabilir bir içeriğe kavuşması sağlanmıştır. Bu kaynakların ortaya çıkardığı bilgi türleri (zarûf-nazarî) insan zihninde doğru yöntem ve delillerle çalıştırıldığında kesin bilgiye ulaşmak mümkün hale gelmektedir. Dolayısıyla epistemik seviyelerin belirlenmesinde temel ölçüt, sadece kişinin o bilgiye inanma derecesi değil, aynı zamanda bu inancın ne ölçüde gerçeği yansıttığı veya ne derece güçlü delillerle (madde ve sûret) temellendirildiğidir. Bu da İslam düşüncesinde bilginin yalnızca bireysel bir inanç değil, aynı zamanda rasyonel ve objektif bir çerçevede ele alındığını göstermektedir.

Kesinlik meselesi, genel olarak bilgi meselesinde olduğu gibi bilginin taşıyıcısı olan haberin epistemik değerini tartışırken de merkezî bir konumda yer almaktadır. Bu nedenle buraya kadar kesinlik mefhumunu ve bilginin epistemik dereceleri işlenmesi, İslamî literatürde haber tasnifi noktasında ortaya çıkan anlayış farklılıklarının altında yatan temel sebepleri göstermektedir. Zira hangi haberin güvenilir kabul edileceği yahut hangi rivayetin kesinlik ifade ettiği, ancak bilginin derecelerine dair ölçütler netleştirildiğinde anlam kazanır. Bu bağlamda haberlerin epistemik değeri, salt içeriklerinden değil, aynı zamanda nakil yollarının güvenilirliğinden de etkilenir. Dolayısıyla bir haberin “kesin bilgi” ifade edip etmediğini belirlemede, onun hangi kategoriye dâhil olduğu hayati önem taşır. Zira mütevâtir, meşhur ve âhâd gibi kategoriler, haberlerin güvenilirlik düzeyini ve buna bağlı olarak kesinlik derecesini tayin etmek üzere geliştirilmiş epistemik sınıflamalardır. Başka bir ifadeyle, haberin hangi tasnif içinde değerlendirildiği, onun bilgi değerine ilişkin hükmün zeminini oluşturur. İşte bu nedenle, haber tasniflerinden önce kesinlik meselesini ele almak haberlerin bilgi değerine dair teorik düzeydeki gerekli temel bilgilendirmeyi sağlamıştır.

²⁹ Dönmez, “Cehâlet”, 7/220.

³⁰ Ebu Mansûr Muhammed el-Maturîdî, *Kitabu't-tevhîd*, thk. Asım İbrahim (Beyrut: Dârü'l-kutubul-'ilmiyye, 2006), 6.

2. Haber Teorisi ve Tasnifleri

“Kendisine doğruluk veya yanlışlık dahil olabilen şey” şeklinde tanımı yapılan haber,³¹ ifade ettiği bilgi değeri açısından genel olarak iki ana başlık altında incelenmiştir. *Meşhur haber* ise gerek hadis gerek usûl-i fıkıh ve kelim literatüründe çoğunlukla âhâd haberin bir alt türü olarak kabul edilmiştir.³² Bununla birlikte, söz konusu tasnifin ölçütleri ilim dallarına göre farklılaşmakta; hadisçiler rivayet yollarını, usûlcüler delil değerini, kelâmcılar ise haberin doğurduğu bilgi derecesini esas almaktadır. Çalışmamızın doğrudan meşhur haberin epistemolojik statüsüne odaklanması ve bu farklı yaklaşımların kesişiminde yer alması sebebiyle, haberleri *mütevâtir*, *meşhur* ve *âhâd* şeklinde üçlü bir tasnife tâbi tutmak daha isabetli görünmektedir. Böylece haberin epistemik değeri, yalnız nakil biçimi açısından değil, bilginin yakîn, zan ve şek derecelerine yansıyan yapısı bakımından da bütüncül biçimde değerlendirilebilecektir.

2.1. Haber Teorisinin Önemi

Haber teorisi; nübüvveti yani Allah ile kulun irtibatını ortaya koyduğu gibi, kulların arasındaki dini bilginin aktarımını temellendirmede çok önemli bir rol oynar. Bu durumda Kur’an’dan sonra hadisler ve tarihi rivayetler, haber teorisine dayanan iki önemli alanı oluşturmaktadır. Diğer epistemolojilerin aksine İslam düşüncesinde³³ ve her ne kadar materyalizmin baskısı altında bulunsun da tarih metodolojisinde³⁴ haber; duyular ve akılla birlikte bilginin edinme yollarından biri olarak kabul edilmiştir. İlimleri çeşitli yönlerden ilgilendiren haber kavramı, kelim ve felsefe ilminde; Hz. Peygamber’in varlığını, peygamberlik iddiasını ve iman esaslarını kabul veya reddetmede kişinin inancını belirlemede önemli bir yere sahiptir. Hadis ilmi açısındansa haber, peygambere imanın ardından doğan îmânî ve amelî sorumlulukları aktaran yegâne bilgi kaynağını; diğer bir ifadeyle hadis ilminin konusunu (mevzusu) yani Hz. Peygamber’den yapılan aktarımların bütününe ifade eder.

2.2. Haber Tasnifleri

Üzerinde ittifak edilmemekle birlikte, âhâd haber kategorisine girmeyen ve kesin veya kesine yakın bilgi ifade eden ara bir haber türü veya kavramın bulunmayışı, literatürde önemli kavramsal karışıklıklara yol açmaktadır. Belki meşhur yerine bu boşluğu dolduracak

³¹ Seyyid Şerîf el-Cürçânî, *et-Ta’rîfât* (Kahire: Dârü’l-Fadîle, 2004), 84; Mustafa Bozkurt, *Kelâmî Epistemolojide Haberin Bilgi Değeri* (İstanbul: Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık, 2021), 21.

³² Örnek için bk. İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzheti’l-n-nazar fi şerhi Nuhbetü’l-fiker*, thk. Abdullah b. Dayfullah (Medine: Câmî’atun Tayyibetun, 2021), 60; Sadrettin Buğda, “Fikih Usûlü Disiplininde Âhâd Haberin Bilgi ve Delil Değeri”, *IHYA* 8/1 (2022), 351; Maturîdî, *Kitabu’t-tevhîd*, 9-10.

³³ Maturîdî, *Kitabu’t-tevhîd*, 9.

³⁴ Togan, kitabında kaynaklar bilgisi içerisinde aklı ayrıca ele almamış, muhtemelen tarihi bilginin kaynağı yerine düzenleyici bir aracı olarak görmüştür. Kaynaklar iki ana başlıkta incelenmiştir: 1- Müşahedeler ve hatıralar, 2- Haberler (Şifâhî ve Yazılı). Bk. Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul* (İstanbul: Enderun Yayınları, 1981), 36-75.

farklı bir kavram geliştirmek düşünülebilir; ancak meşhuru, bizim çalışmamızda amaçladığımız anlamıyla kullanan alimlerin varlığı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu durum, özellikle meşhur haberin epistemik değerini tartışırken, rivayetlerin bağlayıcılığı ve güvenilirliği konusunda belirleyici kriterlerin net olarak ortaya konmasını zorlaştırmaktadır.

Meşhur haber meselesinde, mütevatir ve âhâd haberin ele alınması gerekliliği önem taşımaktadır. İslami literatürde tevatür, meşhur ve âhâd kavramlarının net olarak oturmamış olması, hangi rivayetlerin kesinlik taşıdığı veya itikadî açıdan değerlendirildiğinde hangi hükme bağlanabileceği konusunda bir belirsizlik oluşturmuştur. Nitekim Cessâs ve Debûsî'nin tasniflerinde, mütevatir ve meşhur kavramları zaman zaman birbirini kapsayacak şekilde sınıflandırılmıştır. Bu nedenle, meşhur sünnetin konumunu belirleyebilmek ve farklı bakış açılarını yansıtmak amacıyla, literatürde yapılan çeşitli tasnifleri kronolojik bir çerçevede kısa bir şekilde değerlendirmek uygun görülmüştür.

Haberin tasnifi ilk olarak hadis usulü kitaplarında yer almamıştır.³⁵ Bununla birlikte kelim alimlerinden Vâsıl b. Atâ (ö. 131/748) ve ardından fıkıh alimlerinden Şâfiî (ö. 204/820) benzer bir ayrımı tercih etmişlerdir. Haberleri türlerine göre sınıflandırırken Vâsıl b. Atâ'nın “âmm” olarak adlandırdığı haber türünü Şafîi “haber-i âmme”, “hâss” şeklinde isimlendirdiği haber türünü ise “haber-i hâssa” kavramlarıyla ifade etmiştir.³⁶

Öncekilerden farklı olarak, İsbâ b. Ebân (ö. 221/836) haberleri üçlü bir tasnife tabi tutmuştur. Ona göre haberler: (1) doğruluğu ve hakikati sabit olanlar, (2) söyleyenin yalancı olduğu ve verilen haberin de yalan olduğu bilinenler ve (3) doğru olması da yalan olması da muhtemel olanlar şeklinde sınıflandırılır.³⁷ İsbâ b. Eban'ın (ö. 221/836) yaklaşımına paralel olarak Kâdî Abdülcebbar (ö. 415/1025), Cüveynî (478/1085), Gazzâlî (ö. 505/1111) ve Âmidî (ö. 631/1233) gibi alimler de haberleri doğruluk ve yanlışlık bakımından üçlü bir tasnife tutmuştur.³⁸ Ancak dikkatle bakıldığında, bu tasniflerin özünde haberleri iki ana kategoriye indirdiği görülmektedir: doğruluğu veya yanlışlığı kesin olanlar ve doğruluğu veya yanlışlığı ihtimalli olanlar. Bununla birlikte İsbâ b. Ebân, Cüveynî, Bâcî (ö. 474/1081), Gazzâlî,³⁹ Râzî (ö. 606/1210) gibi alimler haberleri sadece doğruluk imkânı bakımından değil, aynı zamanda bize ulaşma yolları açısından da değerlendirmiş ve bu çerçevede onları “mütevâtir” ve “âhâd” olmak üzere ikiye ayırmışlardır.⁴⁰

³⁵ Ali Osman Koçkuzu, *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vahidlerin İtikad ve Teşri Yönlerinden Değeri* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2014), 53.

³⁶ Emrullah Dumlu, *Haber-i Vâhid Özelinde İslam Hukukçularının Hadis Tartışmaları* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2021), 27.

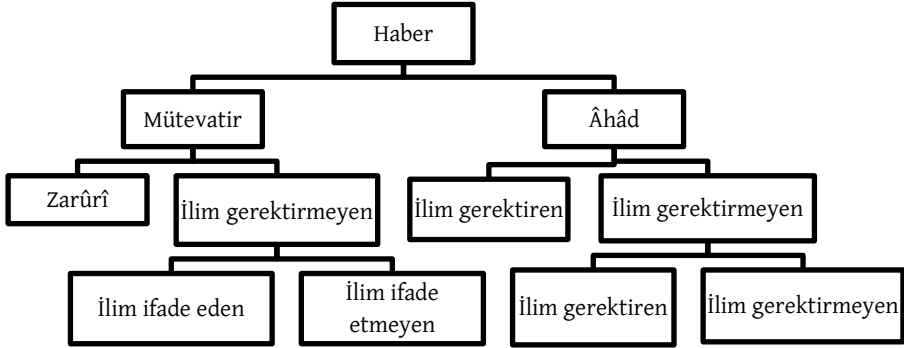
³⁷ Ebû Bekr Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, thk. Uceyl Câsim en-Neşemî (Kuveyt: Vizâretü'l-evkâf ve's-şuûni'l-İslâmiyye, 1994), 3/35.

³⁸ Bozkurt, *Kelâmî Epistemolojide Haberin Bilgi Değeri*, 33.

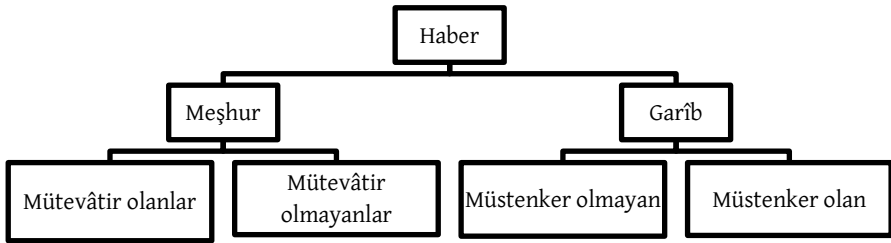
³⁹ Ebû Hamid el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ min 'ilmi'l-usûl*, thk. Ahmad Zaki Hammad (Kahire: Sidra, 2009), 197.

⁴⁰ Mehmet Ali Yargı, *Haneî Fıkıh Doktrininde Meşhur Sünnetin Yeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2003), 28.

Hanefî usulcülerinden Cessâs (ö. 370/981), haberleri temelde mütevâtîr ve mütevâtîr olmayan şeklinde iki kısma ayırmıştır. Ancak onun yaklaşımı, önceki tasniflerden ayrılmaktadır. Zira Cessâs, mütevâtîr haberin zarûrî bilgi ifade etmesini esas almış ve bu özelliği dikkate alarak mütevâtîri kendi içinde iki alt kategoriye ayırmıştır:⁴¹

Bu tasnifte geçen “ilim gerektirmeyen mütevâtîr” ifadesi, aslında “her mütevâtîrin zarûrî bilgi üretmediği” şeklinde anlaşılmaktadır. Cessâs, bu yaklaşımıyla İsâ b. Ebân’ın izinden giderek mütevâtîr haberin, kendisine eşlik eden karineler sayesinde farklı epistemik seviyelerde bilgi üretebileceğini belirtmiştir. Ancak mütevâtîrin genel kabul gören yönü zarûrî bilgi ifade etmesidir. Bu açıdan bakıldığında, Cessâs’ın yaptığı bu alt ayırımın isabetli olmadığı söylenebilir. Daha tutarlı bir yaklaşım, mütevâtîri bir üst kategori altında ele almak olurdu: (1) karîneye ihtiyaç duymaksızın zarûrî bilgi sağlayan mütevâtîr ve (2) ancak belirli karinelerin desteğiyle bilgi değeri kazanan haberler. Nitekim bu çizgiye uygun olarak Debûsî (ö. 430/1039), haberleri “meşhur” ve “garîb” olmak üzere iki kısımda incelemiş ve böylece nazarî ilim gerektiren haberlerin meşhur kavramıyla mütevâtirden ayırımını daha sistematik bir biçimde göstermiştir:⁴²

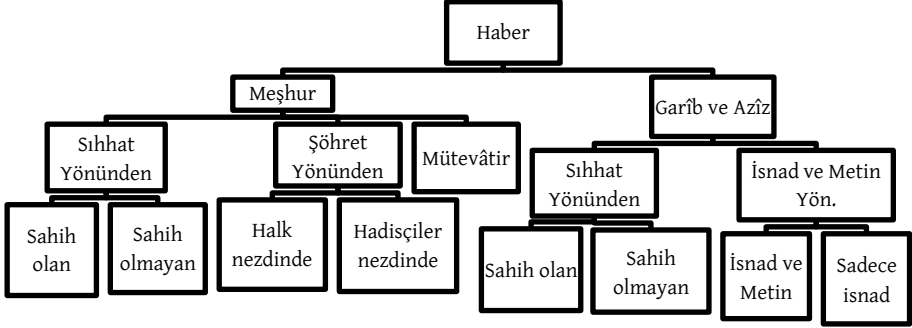

Hadis alimlerinde olup üzerine birçok ihtisar ve şerh çalışması yapılan eserin yazarı İbn Salah (ö. 643/1245), haberleri iki ayrı başlık altında ele almıştır. Bu yaklaşım, klasik hadis usulü literatüründe görülen tasnif geleneğinin bir devamı niteliğindedir. Bununla birlikte

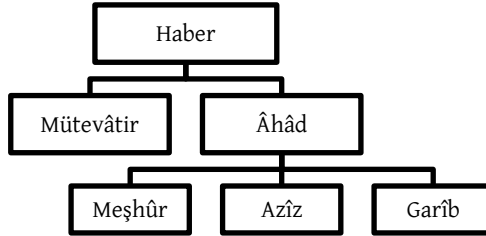
⁴¹ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 3/37, 63.

⁴² Abdullah b Ömer ed-Debûsî, *Takvîmu'l-edille fi usûlu'l-fıkh*, ed. Halil Muhyiddin (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 207.

İbn Salah, haberlerin doğruluk ve güvenilirlik açısından farklı epistemik seviyelerde değerlendirilebileceğini vurgulayarak, önceki alimlerin tasniflerini hem sistematik hem de uygulamaya dönük bir biçimde yeniden düzenlemiştir. Böylece onun çalışması, meşhur ve garîb haberler ile mütevâtir haberlerin bilgi değeri bakımından karşılaştırılmasına da imkân sağlayacak bir çerçeve sunmaktadır.⁴³

İbn Salah'a benzer görüşlere sahip Nevevî'nin hadis usulüne şerh yazan İbn Hacer el-Askalânî'den (ö. 852/1449) önce bazı epistemolojik kavramlar kullanılmış olmasına rağmen detaylı ve sistematik bir değerlendirme yapılmadığı anlaşılmaktadır. İbn Hacer'e gelindiğinde ise hadis rivayetlerini epistemolojik olarak temellendirme çabası görülmektedir. Hadis usulü şerhinin ilk sayfalarını öncekilerden farklı olarak⁴⁴ haber ve bilgi değeriyle ilgili konulara ayırmış, klasik hadisçilerin taksiminde değişiklik yaparak birçok hadis rivayetinin mütevâtir kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini iddia etmiş ve usulünde ikili tasnifi tercih etmiştir:⁴⁵

⁴³ İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-hadis*, thk. Nurettin İtir (Dımeşk: Daru'l-fikr, 1998), 265 vd. Nevevî'nin (ö. 676/1277) de İbn Salah'ın eserine yaptığı ihtisarda aynı görüşlere sahip olduğu anlaşılıyor. Bk. Yahya b. Şeref en-Nevevî, *İrşâdu tullâbi'l-hakâik*, thk. Abdülbârî Fethullah (Medine: Mektebetu'l-îmân, 1987), 538 vd.

⁴⁴ İbn Salah, hadis usulü kitabının ilk meseleleri yerine otuzuncu ana başlığını meşhur haberlere ayırmıştır. Bk. Şehrezûrî, *Ulûmu'l-hadis*, 265.

⁴⁵ Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fî şerhi Nuhbetü'l-fiker*, 41-55.

Buraya kadar yapılan tasniflerden anlaşılacağı üzere meşhur haberin kesin bilgi ifade eden haberler arasında mı yoksa ihtimale dayalı haberler arasında mı yer aldığına dair epistemik konumu noktasında farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Şafîî'nin, haber-i hâssa olarak isimlendirdiği haber-i vâhidi, “Hz. Peygamber’den veya ondan sonraki bir kimseden, her tabakada tek kişinin tek kişiden rivayet ettiği hadis”⁴⁶ şeklinde tanımlaması, erken dönemde bu kavramın yalnızca bireysel rivayetleri ifade ettiğini göstermektedir.⁴⁷ Buna karşılık, *âmm*e kavramı daha geniş bir çerçeveye sahip olup, birden fazla yoldan nakledilen veya ümmet arasında yaygınlık kazanan haberleri kapsayacak biçimde kullanılmıştır. Bu durumda tasniflerdeki farklı kullanımlar, haberin bilgi değeriyle ilgili tartışmaların ve yeni tasnif tekliflerinin şekillenmesinde belirleyici olduğunu göstermektedir.

Çeşitliliğin literatürdeki yansımaları, farklı geleneklere mensup müelliflerin tasnif denemelerinde açıkça görülmektedir. Örneğin hadis alimlerinden Hâkim en-Nîsâbûrî'nin talebesi olan Hanefî usulcü Cessâs'ın zorunlu ilim ifade etmeyen haberleri de mütevatir başlığı altında ele alması, Debûsî'nin mütevatir ve mütevatir olmayan ayrımını meşhur haber üzerinden yeniden kurması ya da İbn Hacer'in mütevatir haberin kapsamını genişletme yönündeki çabası, epistemik açıdan ara bir eşğin fiilen tanındığını ve haber tasnifinde kesinlik olgusunun tam olarak yerleşmediğini ortaya koymaktadır. Bu yönelim, belirli bir mezhebe ya da metoda indirgenemeyecek ölçüdedir; dolayısıyla burada esas mesele, farklı ilmî geleneklerin ortak epistemik sorunlara verdikleri yanıtların nasıl çeşitlendiğini tespit etmektir.

Haberlerin katı bir ikili tasnifle ele alınması, âhâd haberlerin çeşitliliğini görünmez kılmakta ve hadis rivayetlerinin uygun bir şekilde konumlandırılmasını güçleştirmektedir. Bu durum, geniş bir yelpazeyi yansıtan âhâd haberlerin genellikle itikadî alanda kullanılmayacağı veya kesin bilgi ifade etmeyeceği yönündeki genellemeleri de beslemektedir. Bu genellemelerin doğurabileceği sorunları önlemek adına, “meşhur” terimini; hadis, usûl ve kelâm literatürlerindeki terminolojik farklılıkları dikkate alarak, epistemik ara seviyeyi ifade eden üst bir kategori olarak ele almak daha isabetli görünmektedir. Buradaki hedef, bu disiplinlerin yöntemlerini karıştırmaksızın, her birinin farklı ölçütlerle ulaştığı bilgi değerlerini ortak bir epistemik çerçeve içinde ele almaktır. Böylece meşhur haberin bilgi değeri hakkındaki değerlendirmeler, farklı metodolojik temellere dayanmakla birlikte, sonuç itibarıyla aynı epistemik ara seviyeyi ifade etmektedir.

2.3. Meşhur Dışında Kalan Haberler

Yapılan sınıflandırmalar, her bir haber türünün güvenilirliği, delil niteliği ve hukukî/ilmî değerinin daha doğru anlaşılmasına zemin hazırlar. Bununla birlikte, haberlerin yalnızca kategorik tasnifi, onların epistemik ve usûlî özelliklerini tam olarak

⁴⁶ Muhammed b. İdris eş-Şafîî, *er-Risâle*, thk. Ahmet Muhammed Şâkir (Mısır: Matbaat-u Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1938), 369 vd.

⁴⁷ Dumlu, *Haber-i Vâhid Özelinde İslam Hukukçularının Hadis Tartışmaları*, 43.

ortaya koymak için yeterli değildir. Bu noktada mütevatir, meşhur ve ahad haberler özelinde bazı mülahazalarda bulunmak, hem bu haber türlerinin tasnifler içindeki konumunu somutlaştırmak hem de ilmi değerlendirmeye ilişkin incelemeyi derinleştirmek açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle, meşhur haberin sınırlarını daha net bir şekilde belirleyebilmek amacıyla, bu başlık altında mütevâtir ve âhâd haberlerle ilgili bazı temel açıklamalarda bulunulmuştur.

2.3.1. Mütevatir

Çalışmanın başında, tevatürün mantık disiplininin kaynaklanan bir kavram olduğunu düşündük; zira mantıktaki beş sanattan ilki olan burhan başlığı altında tevatür de yer almaktaydı. Fakat yapılan incelemeler sonucunda kelimelerin üretmiş olduğu tevatür kavramının mantık ilmine daha sonra İslam alimleri tarafından dahil edildiğini öğrenmiş ve anlamış olduk.⁴⁸ Bununla birlikte tevatürün her ne kadar mantık kökenli bir kavram olmasa da burhanın (felsefi anlamda kesin bilgi veren bir delil çeşidi)⁴⁹ öncülleri içerisinde yer alması ve bu şekilde kabul görmüş olması, kavramın epistemik önemini vurgulamak açısından büyük bir değer taşımaktadır.

Tarihte yazılan kelimeler, mantık veya usul kitaplarına bakıldığında farklı tarif ve anlayışlar olsa da temel şartlar düşünüldüğünde rivayetlerin sadece isnadlar yoluyla mütevatir olarak nitelenmesi mümkün gözükmemektedir. Çünkü mütevatirin en ayırıcı özelliği bu noktada zorunlu bilgi ifade etmesidir. Her ne kadar nazari bilgi ifade ettiğini düşünen bilginler varsa da zaruri bilgi ifade ettiği düşüncesi genel kabul görmüştür.⁵⁰ Zorunlu bilgi ise insanda herhangi bir araştırma ve akıl yürütme yoluyla değil doğrudan insan zihninde meydana gelen bir bilgi türü olduğu düşünüldüğünde, ilgili haberlerin de buna göre değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.⁵¹ Zorunlu bilginin herhangi bir istidlale ihtiyaç duymadan her işiten kimse için meydana geleceğini belirten İbn Hacer, mütevatirin isnad ilminin konusu olmadığını zira isnâd ilmi, bir hadisin sahih veya zayıf oluşunu belirlemek için, râvilerin vasıflarını ve rivayet lafızlarını incelediğini ifade etmiştir. Bununla birlikte bu ifadelerin hemen sonrasında İbn Salah'ın “mütevâtir haberin örneğine rastlamak oldukça zordur” fikrini geçerli olmayan bir iddia olarak nitelendirmiş ve bu iddiasını meşhur ve yaygın şekilde tedavülde olan kitaplarla desteklemiştir.⁵² Bu ifadeler farklı bir yorum getirilmediği sürece İbn Hacer'in bu tutumu oldukça tutarsız gözükmemektedir. Bu nedenle bir hadisin yalnızca isnadlarına bakılarak tevatür derecesinde

⁴⁸ Tevatür kavramını “hüccet olabilecek haber” ifadesiyle ilk defa gündeme getirip özelliklerini ele alan Vâsil b. Atâ (ö. 131/748)'dır. Bununla birlikte Hansu, Kadı Abdülcebbar'dan Vâsil'la ilgili yapılan rivayetlere ihtiyatla yaklaşmak gerektiğini belirtir. Bk. Hansu, *Mütevâtir Haber*, 71. İlk tercüme hareketlerine katılan İbnü'l-Mukaffâ' (ö. 142/759) ve sonraki mantıkla ilgilenenlerin bu kavramdan bahsetmedikleri, dolayısıyla bu kavramı ilk olarak Mu'tezile alimlerinin ürettiği ve epistemolojiye dahil ettiği söylenebilir.

⁴⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “Burhan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992).

⁵⁰ Hansu, *Mütevâtir Haber*, 100.

⁵¹ Durusoy, “Zaruri”, 44/144.

⁵² Askalânî, *Nüzhettü'n-nazar fi şerhi Nuhbetü'l-fiker*, 53, 54, 59.

olduğu sonucuna varmanın yeterli olmadığı açıktır. Nitekim bunun aksi düşünüldüğü takdirde zorunlu olarak meydana gelen tevatür ile nazarı kesinlik arasındaki ayrımı ortadan kalkmaktadır.

Bu noktada değinilmesi gereken bir diğer husus, İbn Hacer'in yaşadığı dönemde maruf sünnet olarak kabul edilen meşhur ve genel kabul görmüş rivayetlerin, günümüz koşullarıyla birebir kıyaslanmasının güçlüğüdür. İbn Hacer zamanında, alimler nezdinde üzerinde ittifak edilen ve hatta bir tür icma niteliği taşıyan bir rivayetin mütevatir görülebilmesi bir nebze anlaşılabilir bir durumdur. Fakat burada önemli bir problem ortaya çıkmaktadır. Bu varsayım doğru olsa bile, söz konusu haberin tevatür derecesine ulaşması, rivayetlerin isnad yapısına itibarla değil; o konu oluşan uygulama ve fikir birliği sayesinde gerçekleşmektedir. Başka bir ifadeyle, hadislerin kendisi bizatihi tevatür ifade etmemekte, tevatür algısı amelî ve toplumsal kabulle ortaya çıkmaktadır. Bu noktada, İbn Hacer ve benzeri yaklaşımı paylaşan diğer âlimlerde farklı bir değerlendirme biçimi mi bulunduğu, yoksa onların dönemine kadar gerçekten tevatür seviyesine ulaşmış rivayetlerin mevcut olup olmadığı hususunda, mevcut veriler ışığında kesin bir hükme varmak şu an için mümkün görünmemektedir.

Mevcut literatür ve alimlerin yaklaşımları dikkate alındığında, tevatür kavramını kullanan alimler, bazı ilimlerde yoğun çalışmalar yapmış olsalar da genel olarak İslâmî ilimlerle bütüncül bir ilgiyi sürdürmeyi tercih etmişlerdir. Bu nedenle tevatür kavramının farklı ilimlerde farklı anlamlarda kullanılmasından ziyade, çeşitli disiplinlerde ihtiyaç duyulan epistemolojik temellendirmeye bağlayıcılık kazandırmak amacıyla, tevatürün kapsamını genişletme yönünde sistemli bir çaba gösterilmiş ve bu çaba tutarlı bir şekilde sürdürülmüştür. Biz, bu yaklaşımın güçlenerek günümüze kadar devam etmesinde, modern bilgi felsefesinin de etkili olduğunu düşünmekteyiz.

Tevatür kavramının kapsamı genişletildiğinde veya daraltıldığında bazı sorunlar ortaya çıkmaktadır. Genişletmeyi sağlamanın yolu ise tevatürün zorunlu bilgi ifade eden öncüllerden hariç tutulup nazari alana çekilmesinden geçmektedir. Bu mümkün görüldüğünde isnadlı hadis rivayetlerinden birçoğu kapsam içine girebilmektedir. Ancak bu durumda, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmiş olması veya Hinduizm'deki reenkarnasyon inancı gibi diğer dinler tarafından benimsenmiş fakat İslâm açısından bâtıl ve gayr-i meşrû sayılabilecek birçok meşhur haberin de zorunlu olarak kesin bilgi ifade ettiği ve Müslümanların da dahil olduğu tüm bireyler için bağlayıcı bir inanç oluşturduğu kabul edilmek durumunda kalınacaktır. Zira mütevâtir haber, mahiyeti itibarıyla yalnızca Müslümanlara özgü bir bilgi türü değildir. Bu durumdan kaçınıldığında ve tevatürün zorunlu bilgi öncüllerinden biri kabul edildiğinde zorunlu bilginin oluşma şekli açısından isnadlı rivayetlerin tümü kapsam dışı kalmaktadır. Şayet rivayet formları arasında gerçekten tevatür seviyesine ulaşan haberler bulunsa bile, bu haberlerin tevatür ifade etmesi, isnat zincirlerinden değil; farklı karinelerle desteklenerek şüphenin tamamen ortadan kaldırılması sonucunda ortaya çıkan kesinlikten kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla dar çerçevede düşünüldüğünde tevatür olduğu iddia edilen isnadlı rivayetlerin mütevatir

değil en fazla meşhur haber seviyesinde görülebileceği açıktır. Böylece tevatürün en temel inanç esaslarını temellendirmek için kullanılan bir kavram olduğunu düşünmek daha tutarlı bir yaklaşım olacaktır.

2.3.2. Âhâd/Haber-i Vâhid

“Âhâd haber” kavramı ilk dönemlerde yalnızca bir kişi tarafından rivayet edilen haberleri ifade ederken, zamanla mütevâtir dışındaki tüm haberleri kapsar hale gelmiştir.⁵³ Bu nedenle “Âhâd haberlerin itikadda delil olarak kullanılmayacağı, ancak amelde bağlayıcılık taşıyacağı”⁵⁴ söylemi dikkatli bir kullanım ve ayrıntılı bir izah gerektirir. Benimsediğimiz çerçeve şu şekilde ifade edilebilir:

a. Mutlak anlamda “âhâd haber” tek bir seviyeden ibaret değildir;⁵⁵ zayıftan güçlü zanna dayalı olanlara uzanan geniş bir yelpaze sunar. Bu nedenle meşhur, nispeten zayıf hadislerin üzerinde, mütevâtirin altında ve karînelerle desteklendiğinde epistemik değeri daha çok yükselen bir kavram olarak kabul etmek daha isabetli gözükmektedir.

b. “İtikad”, iki katmanda kullanılmalıdır: *zarûrât-ı dînîyye* (temel inanç esasları) ile fer’î itikadî konular. İlk katman için yakînî kesinliğe sahip bir delil aranır, bu durumda tek başına âhâd haber yeterli sayılmaz. İkinci katmanda ise ümmet kabulü veya şevâhid gibi karînelerle desteklenmiş âhâd ve meşhur haberler hüccet değeri kazanabilir.

c. “Amel” terimini, sadece mükellefin dış fiilî pratikleri değil kalbî amel olan imanî da kapsayacak şekilde kullanmak, itikad ile amel arasındaki bağı korur.⁵⁶ Böylece toplu amelî kabulün meşhur için epistemik bir karîne olarak değerlendirilmesini sağlar ve uygun şartlarda bu karîneler, fer’î itikadî meselelerde delil değerini takviye edebilir.

Bu çerçeve benimsenmedikçe, “âhâd itikadda delil değildir” tarzındaki genelleyici ifade, hem “itikad”ın hem de “mütevâtir dışındaki haberlerin” çeşitlilik yapısını göz ardı ederek onları aynı kesinlik düzeyinde sayma hatasına yol açabilir. Sonuç olarak, “âhâd haberler itikadda delil değildir” ifadesi kullanıldığında, hem ‘itikad’ın kapsamı hem de ‘mütevâtir dışındaki haberlerin’ sınırları açık biçimde tanımlanmalıdır. Bu bağlamda, meşhur dışındaki haber türlerinden olan mütevâtir ve âhâda ilişkin tartışmalı noktalar ile dikkat edilmesi gereken hususlar önceki bölümlerde ele alınmıştır.

2.4. Meşhur Haber

Meşhur haberin ve genel olarak haberlerin berrak ve anlaşılır bir tarifini yapmak,

⁵³ Mustafa Ertürk, “Haber-i Vâhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/349.

⁵⁴ Koçkuzu, *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vahidlerin İtikad ve Teşri Yönlerinden Değeri*, 140.

⁵⁵ Hanefîler dışındaki cumhur ulemaya göre meşhurun konumunun âhâd haberin kapsamında bulunduğu dair bk. Muhammed Nasır Elbânî, *Hadîs hucetun bi nefsihi fi'l-akâid ve'l-ahkâm* (Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 2005), 17.

⁵⁶ İmanın da bir tür amel olduğu fikrine dair bk. Muhammed Hudaî, *Usûlü'l-fıkıh* (Mısır, 1969), 157-158.

tasnifiyle bağlantılı olarak alimleri ve günümüz araştırmacılarını zorlayan hususlardan biridir. Mütevatir haber tanımlanmış, bu tanıma girmeyenler de âhâd olarak nitelendirilmiştir. Meşhura gelince ise çok çeşitli bazen de karmaşık tarifler yapılmıştır. Örneğin son dönem hadis usulü yazarlarından biri bu karmaşıklığı meşhur hadislerin sened tetkiki ve (sözlük anlamıyla) şöret buldukları yere göre ayırmak suretiyle gidermeye çalışmıştır.⁵⁷ Bir diğer yazar ise meşhur haberin Hanefilere göre kesin bilgi değil “kuvvetli zan” ifade ettiğini belirtmiştir.⁵⁸ Halbuki bu ifadesinden bir önceki cümlesinde Hanefiler’in meşhuru “tevatür seviyesine yakın” olarak gördüğünü belirtmiş, zandan daha çok kesin bilgiye yakın olduğunu kabul etmiştir. Ayrıca dipnotta kaynak gösterilen iki metinden biri olan DÎA’da “meşhurun mütevatir seviyesinde olduğu konusunda görüş birliği vardır” cümlesi yer alırken;⁵⁹ yüksek lisans tezindeyse “Hanefilerin meşhur haberi ilm-i yakîn olarak görmediği”⁶⁰ ifade edilmiştir.

Haber tasniflerinde görüldüğü üzere hadisçiler ile usulcüler, meşhur haberlere karşı farklı yaklaşımlar sergilemiştir. Usulcüler ve kelam alimleri haber teorisinde genellikle birbirine yakın bir çizgide dururken, seneddeki ravi sayısına dayanan bir bakış açısına sahip oldukları anlaşılan hadisçilerin meşhur haberin tarifinde belirgin şekilde ayrıştıkları görülmektedir.⁶¹ Bu farklılığın temelinde, bir tarafta haberi bilgi değeri bakımından ele alan teorik yaklaşım, diğer tarafta ise rivayet zincirinin nicel yönüne odaklanan pratik yaklaşım yatmaktadır. Öte yandan felsefenin alt dallarından biri olan mantık ilminde meşhur türü öncül bilgiler, kesin bilgi ifade eden burhan kapsamında değil daha alt seviyede kabul edilen cedel başlığı altında değerlendirilmiştir.⁶² Bu durum, meşhur haberin epistemik konumunun farklı ilim disiplinlerinde değişen ölçütlere göre şekillendiğini göstermektedir.

Meşhur konusunda en isabetli tanım ve açıklamaların kelamcılar ile usulcülere ait olduğu söylenebilir. Hanefilerin tarifine göre hadisin meşhur sayılabilmesi için ilk ravilerden sonra sahabe ve tabiînin yoğun olarak yaşadığı dönemde mütevatir olarak nakledilmesi gerekir.⁶³ Hem Hanefî hem diğer mezhep usulcüler, meşhur haberi mütevatir veya âhâd haber kapsamında ele almış ancak haber tasnifinde ayrıca değerlendirme ihtiyacı hissetmişlerdir. Ravi sayısını esas alan saf bir tanımlamanın yeterli olacağını düşünen hadis âlimlerinin aksine usul âlimleri, genelde meşhuru âhâd haberden bir üst seviyeye çıkaran belirleyici bir karîne bulunduğunu kabul etmişlerdir. Bu karîne kimi zaman icmâ, kimi zaman maruf sünnet oluşu ve fiilen amel edilmesi gibi unsurlar şeklinde ortaya

⁵⁷ İsmail Lütfî Çakan, *Hadis Usulü* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011), 95.

⁵⁸ Ahmet Yücel, *Hadis Usulü* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 151.

⁵⁹ Yunus Apaydın, “Meşhur”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/369.

⁶⁰ Serkan Demir, *Hanefî Mezhebi Fıkıh Usulü Eserlerinde Sünnet Anlayışı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006), 54-56.

⁶¹ Askalânî, *Nüzhettü'n-nazar fi şerhi Nuhbetü'l-fiker*, 49.

⁶² İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş* (Ankara: Elis Yayınları, 2012), 215.

⁶³ Debûsî, *Takvîmu'l-edille fi usûlu'l-fıkıh*, 211.

konulmuştur.⁶⁴ Nitekim hadisçiler içerisinde farklı bir yaklaşımıyla dikkat çeken Hatîb el-Bağdâdî de benzer biçimde, meşhur haberin değerini ümmetin icmâ etmesi veya topluca makbul görmesiyle açıklamaktadır.⁶⁵

Hanefîler dışındaki alimlerin bir kısmı meşhur haberin ilim ifade ettiğini söylerken, ilim ifade etmediğini düşünenlerse âhâd haberler içerisinde ayrı bir değer vermişlerdir.⁶⁶ Hanefîler ise meşhur haberin ilmi yakîn veya ilmi tuma'nîne ifade ettiği noktada ihtilaf etmiş, aynı şekilde her iki grup da meşhur haberin zandan ibaret olmadığını kabul etmiştir. Kesinlik konusuyla bağlantılı olarak meşhur haberi reddeden kimsenin tekfir edileceği hususunda farklı görüşler bulunur. Buna rağmen meşhur habere farklı bir değer atfeden Hanefî mezhebi eserlerinde söz konusu sünnetleri inkâr edenler tekfirle suçlanmamış, delâlete veya hataya düşeceği belirtilmiştir.⁶⁷

Sonuç

Kesinlik, haber tasnifleri ve haber türlerine dair yapılan mülâhazalar göz önünde bulundurulduğunda; ulemanın, ahad haberlerin en üst mertebesinde görmüş olduğu meşhur haberlerle ilgili kesinlik açısından söylenenler, haklı bir endişeyi de yansıtmaktadır. Eğer mesele genel anlamda felsefi-burhânî bir kesinlik açısından değerlendirilmek isteniyorsa; tevatür dışındaki haberler kesin bilgi seviyesine çıkarıldığında, diğer din mensupları için meşhur haber niteliğindeki rivayetlerin de tutarlılık göstermek adına tarafımızda kabul görmesi zorunlu bir hal almaktadır. Bu durumda itikad açısından çeşitli sorunların ve çelişkilerin ortaya çıkması kaçınılmaz olmaktadır. Bu noktada ya felsefi kesinlik temel alınarak ortak bir usul geliştirilmeli ya da sadece İslamî ilimler özelinde bir kesinlik kavramı düşünülmelidir. Meşhur haberlerin tevatür karşısındaki konumu dikkate alındığında, meşhurun reddinin küfrü değil yalnızca dalâleti gerektirdiği görülmektedir. Bu bağlamda, haber tasnifi içerisinde meşhur haberlerin doğrudan gayrimüslimleri değil, İslam'ı benimsemiş olan bireyleri bağladığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla, tevatür türü haberlerin kapsamının genişletilmesinde ortaya çıkan sorunlara benzer bir tutarsızlık, meşhur haberlerin kesinlik ifade ettiğine dair söylemde Müslümanlar açısından söz konusu değildir. Zira meşhur haberin bağlayıcılığı, doğrudan ümmet içindeki kabul ve uygulama üzerinden değerlendirildiğinden, epistemik düzeyde yaşanan tartışmalar Müslüman bireylerin pratik ve inanç dünyasında aynı ölçüde problem oluşturmamaktadır.

Meşhur haber meselesi, görüldüğü üzere pek çok ilim dalını ilgilendiren girift boyutlar barındırmaktadır. Elbette çözümsüz değildir; ancak epistemoloji ile İslami ilimlerin kesişim noktasında ele alındığında, mesele daha da karmaşık bir hâl almaktadır. Bu zorluğun ilk

⁶⁴ Yargı, *Hanefî Fıkıh Doktrininde Meşhur Sünnetin Yeri*, 34-37.

⁶⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi marifet-i usûl ilmi'r-rivâye* (Mısır: Daru'l-Hudâ, 2003), 88-89.

⁶⁶ Şâfiî, *er-Risâle*, 438.

⁶⁷ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 48-49; Semerkandî, *Mizânul-usûl fi netâici'l-ukûl*, thk. Muhammed Zerkâ (Mısır: Ravhatü'l-Hadîka, 1984), 430.

sebebi, Gazzâlî'den önce İslamî literatürün kendine özgü bir bilgi anlayışına ve bu anlayışa bağlı kavram dünyasına sahip olmasıdır. Gazzâlî sonrası dönemde ise mantığın İslamî ilimlerde sistemli biçimde kullanılmaya başlanmasıyla kavramsal düzlemde önemli bir dönüşüm yaşanmıştır. Dolayısıyla bu sürecin doğru okunabilmesi için, Gazzâlî öncesi ve sonrası üretilen farklı dilleri, ayrıca bu dillerin kendi içlerindeki çeşitliliklerini dikkate almak gerekmektedir. İkinci zorluk ise modern döneme uyum sağlama ihtiyacıdır. Zira bir dönem ihmal edilmiş olan bilgi felsefesi meselelerinde modern epistemolojinin sunduğu gelişmelerden istifade edebilmek için felsefî metinlerin yanı sıra tarih ve metodoloji çalışmalarına da müracaat etmek zaruridir. Bu da geniş bir okuma alanı gerektirmekte; meseleleri bağdaştırarak disiplinler arası verimli sonuçlar elde etme çabasını zorunlu kılmaktadır.

Sonuç olarak, hadis rivayetlerinin mümkün mertebe objektif biçimde değerlendirilebilmesi için yalnızca kelimeler ve usul literatüründeki epistemolojik yaklaşımlardan değil, modern bilgi felsefesinin sunduğu imkânlardan da faydalanılması gerektiğini düşünüyoruz. İslamî ilimlerin ele alınışında ortak bir epistemolojik dil geliştirme çabasının bu alandaki çalışmalara önemli katkılar sunacağı kanaatindeyiz.

Kaynakça | References

- Adjukievicz, Kazimierz. *Felsefeye Giriş*. Ankara: Gündoğan Yayınları, 2. Basım, 1994.
- Apaydın, Yunus. “Meşhur”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 29/368-371. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Askalânî, İbn Hacer. *Nüzhetü'n-nazar fi şerhi Nuhbetü'l-fiker*. thk. Abdullah b. Dayfullah. Medine: Câmi'atun Tayyibetun, 2021.
- Aydın, Hakkı. “Fusûlü'l-bedâyi'”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 13/229-230. İstanbul, 1996.
- Bağdâdî, Hatîb. *el-Kifâye fi marifeti usûl ilmi'r-rivâye*. Mısır: Daru'l-Hudâ, 2003.
- Bakillânî, Ebûbekir. *el-İnsâf*. Kahire: Dâru't-Tevfîk en-Numûzeciyye, 2000.
- Bozkurt, Mustafa. *Kelâmî Epistemolojide Haberin Bilgi Değeri*. İstanbul: Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık, 2. Basım, 2021.
- Buğda, Sadrettin. “Fikih Usûlü Disiplininde Âhâd Haberin Bilgi ve Delil Değeri”. *IHYA* 8/1 (2022), 348-373.
- Cessâs, Ebû Bekr. *el-Fusûl fi'l-usûl*. thk. Uceyl Câsim en-Neşemî. 1-4 Cilt. Kuveyt: Vizâretu'l-evkâf ve's-şuûni'l-İslâmiyye, 1994.
- Cevizci, Ahmet. *Bilgi Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları, 5. Basım, 2020.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Şerhu'l-Mevâkıf*. çev. Ömer Türker. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. *et-Ta'rîfât*. Kahire: Dâru'l-Fadîle, 2004.
- Çağrı, Mustafa. “Gazzâlî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 13/489-505. İstanbul, 1996.
- Çağrı, Mustafa. “Zarûriyyât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/146-148. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis Usulü*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 26. Basım, 2011.
- Çüçen, A. Kadir. “Modern Epistemolojinin İki Geleneği”. *Çağdaş Epistemolojiye Giriş*. ed. Nebi Mehdiyev. 49-63. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 2021.
- Debûsî, Abdullah b Ömer. *Takvîmu'l-edille fi usûlu'l-fikh*. ed. Halil Muhyiddin. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2001.
- Demir, Serkan. *Hanefî Mezhebi Fıkah Usûlü Eserlerinde Sünnet Anlayışı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. “Cehâlet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/219-222. İstanbul, 1993.
- Dumlu, Emrullah. *Haber-i Vâhid Özelinde İslam Hukukçularının Hadis Tartışmaları*. İstanbul: Ensar Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Durusoy, Ali. “Yakîniyyât”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 43/273-274. İstanbul, 2013.
- Durusoy, Ali. “Zaruri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/144-146. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Elbânî, Muhammed Nasır. *Hadîs hucetun bi nefsihî fi'l-akâid ve'l-ahkâm*. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 2005.
- Emiroğlu, İbrahim. *Klasik Mantığa Giriş*. Ankara: Elis Yayınları, 9. Basım, 2012.
- Ertürk, Mustafa. “Haber-i Vâhid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/349-352. İstanbul:

- TDV Yayınları, 1996.
- Fârâbî, Ebû Nasr. *Kitâbu'l-burhân*. çev. Ömer Türker - Ömer Mahir Alper. İstanbul: Klasik Yayınları, 2. Basım, 2012.
- Fârâbî, Ebû Nasr. *Şerâ'itu'l-yakîn*. çev. Mübahat Türker Küyel. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1990.
- Fenârî, Şemseddin Muhammed Molla. *Fusûlü'l-bedâyi'*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *Mihakku'n-nazar*. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2016.
- Gazzâlî, Ebû Hamid. *el-Mustasfâ min 'ilmi'l-usûl*. thk. Ahmad Zaki Hammad. Kahire: Sidra, 2009.
- Hansu, Hüseyin. *Mütevâtir Haber*. Van: Bilge Adamlar, 2008.
- Hudârî, Muhammed. *Usûlü'l-fıkıh*. Mısır, 1969.
- Kaya, Mahmut. "Tasavvur". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/126-127. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Koçkuzu, Ali Osman. *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vahidlerin İtikad ve Teşri Yönlerinden Değeri*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2. Basım, 2014.
- Manzûr, İbn. *Lisânu'l-Arab*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1984.
- Maturîdî, Ebu Mansûr Muhammed. *Kitabu't-tevhîd*. thk. Asım İbrahim. Beyrut: Dâru'l-kutubu'l-İlmiyye, 1. Basım, 2006.
- Nevevî, Yahya b. Şeref. *İrşâdu tullâbi'l-hakâik*. thk. Abdalbârî Fethullah. Medine: Mektebetü'l-İmân, 1987.
- Râzî, Fahreddin. *Me'âlimü usûli'd-dîn*. çev. Muhammet Altaytaş. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Râzî, Kutbüddin. *Tahrîru'l-kavâidu'l-mantikiyye*. Menşûrât Beydâr, 2005.
- Semerkindî. *Mizânu'l-usûl fi netâici'l-ukûl*. thk. Muhammed Zerkâ. Mısır: Ravhatü'l-Hadîka, 1984.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris. *er-Risâle*. thk. Ahmet Muhammed Şâkir. Mısır: Matbaat-u Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1938.
- Şehrezûrî, İbnü's-Salâh. *Ulûmu'l-hadîs*. thk. Nurettin İtir. Dımeşk: Daru'l-fikr, 1998.
- Taylan, Necip. "Bilgi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/157-161. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Tehânevî, Muhammed Ali. *Keşşâfü istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*. ed. Ali Dahrûc. Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1996.
- Togan, Zeki Velidi. *Tarihte Usul*. İstanbul: Enderun Yayınları, 3. Basım, 1981.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Bilgi ve Değer*. Doğu Batı, 3. Basım, 2016.
- Yargı, Mehmet Ali. *Hanefî Fıkıh Doktrininde Meşhur Sünnetin Yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2003.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Burhan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/429-430. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Usûlü*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 14. Basım, 2014.
- Zebîdî, Murtezâ. *et-Tâcu'l-arûs*. thk. Abdulkерim Azbâvî. Kuveyt: Turâsu'l-Arabî, ts.